

**Η έκθεση ελληνικής μνήμης στην σικελική Μεσσήνα
και στο Παλέρμο,
τα προηγθέντα και τα παρεπόμενα...**

Φωτεινή Καϊμάκη

Στις 23 Μαρτίου 2013 είχα την τύχη να παρευρίσκομαι στα εγκαίνια μιας πολύ σημαντικής Έκθεσης που έγινε στην Μεσσήνη / Μεσσήνα της Σικελίας στο Museo Regionale "Maria Accascina", με συνδιοργανωτές: το Βυζαντινό Μουσείο της Αθήνας σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών "Bruno Lavagnini" που εδρεύει στο Παλέρμο, την Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη "Giacomo Longo" της Μεσσήνας, το πολιτιστικό ίδρυμα της Σικελικής Βουλής "Federico II" και την Ελληνική Κοινότητα. Η Έκθεση έχει ως αντικείμενο τις εικόνες της ελληνικής εκκλησίας του Αγίου Νικολάου της Μεσσήνας, η οποία γκρεμίστηκε ολοσχερώς στον φοβερό σεισμό της 28ης Δεκεμβρίου του 1908, που ισοπέδωσε όλη την πόλη στις 5.21 το ξημέρωμα. Η καταστροφή ολοκληρώθηκε με ένα τσουνάμι 8 μέτρων και την πυρκαγιά που ακολούθησε. Η τραγωδία εκείνη άφησε πίσω της 80.000 νεκρούς (στη Μεσσήνα και στις πόλεις του ομώνυμου πορθμού). Το πώς σώθηκαν οι εικόνες θα το πούμε παρακάτω. Αλλά η Έκθεση περιλαμβάνει επίσης εννέα εικόνες από άλλους ναούς της Μεσσήνας, που βρίσκονται στο Μουσείο "Maria Accascina", καθώς και χειρόγραφα (από την Βιβλιοθήκη "Giacomo Longo"), βυζαντινά και βυζαντινής επίδρασης, τα οποία προέρχονται από το περίφημο μοναστήρι του Σωτήρα, που δεν υπάρχει πια.

Αναπόφευκτα, η Έκθεση ζωντανεύει τις φοβερές μνήμες της πόλης, καθώς και τις συγκινητικές μνήμες από την ελληνική

συμπαράσταση στους σεισμοπαθείς. Η Ελλάδα ήταν η πρώτη χώρα της Ευρώπης που έστειλε βοήθεια σε τρόφιμα , φάρμακα και γιατρούς (όπως οι Καλλιοντζής, ο Γερουλάνος και ο Αλεβιζάτος), που έφτασαν στα νοσοκομεία της Κατάνιας. Την βοήθεια μετέφεραν τα πολεμικά πλοία «Σφακτηρία» και «Κρήτη». Ο Βλάσης Γαβριηλίδης της εφημερίδας *Ακρόπολις* στάλθηκε στον τόπο της καταστροφής με την «Σφακτηρία», κατόπιν διαταγής του Υπουργού Ναυτικών Εμπειρικού. Μέσα στις πάμπολλες προσφορές για τους σεισμόπληκτους ήταν και αυτή της κυρίας Σλήμαν, χήρας του Ερρίκου Σλήμαν (του ανθρώπου που είχε «ανακαλύψει» και ανασκάψει την Τροία και τις Μυκήνες).

Στις 5 Ιανουαρίου 1909, στο Δημοτικό Θέατρο της Αθήνας οργανώθηκε κοντσέρτο από επιτροπή κυριών της υψηλής κοινωνίας υπό την αιγίδα του διαδόχου Κωνσταντίνου. Οι κυρίες της επιτροπής ήσαν: Θεοτόκη, σύζυγος του πρωθυπουργού Γεωργίου Θεοτόκη, Λεβίδη, Μπαλτατζή, Εμπειρικού, Σλήμαν, Μερκούρη, Σκουζέ, Νεγρεπόντη, Αβέρωφ, Κουκέα και Σερπιέρι. Ο διευθυντής της *Εστίας*, Αδαμάντιος Κύρου, δημοσίευσε στις 21 Δεκεμβρίου 1908 (η Ελλάδα ακολουθούσε ακόμη το Ιουλιανό Ημερολόγιο) στην αρχή του άρθρου του για τον σεισμό ένα ποίημα του Ιωάννη Πολέμη με τίτλο «Ο σεισμός».

Ο καθηγητής Δανιήλ Μακρής, γραμματέας της σημερινής Ελληνικής Κοινότητας Μεσσήνας, έκανε έρευνα στις αθηναϊκές εφημερίδες της εποχής *Ακρόπολις*, *Εστία* και *Εμπρός*, και δημοσίευσε τα στοιχεία για τον σεισμό, που βρίσκονται και στον ογκώδη Κατάλογο της Έκθεσης.

Στα πρώτα ονόματα Ελλήνων της Μεσσήνας που σκοτώθηκαν βρίσκουμε αυτό του Μιχαήλ Βρυώνης, προμηθευτή του ρώσικου στόλου της Μεσογείου. Καταγόταν από οικογένεια

εμπόρων και εφοπλιστών της Κεφαλονιάς. Με την ευκαιρία, σημειώνω ότι το λιμάνι της Μεσσήνας συνδεόταν απευθείας με ρωσικά λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας (Μεσσήνα-Οδησός, Μεσσήνα-Μαριούπολη στην Αζοφική).

Οι ναυτικοί της «Σφακτηρίας» υπό τις οδηγίες του καπετάνιου Ζώτου έσκαψαν πρώτα στα ερείπια του ελληνικού Προξενείου της Μεσσήνας και διέσωσαν το πολύτιμο αρχείο του, το οποίο παρέδωσαν στον πρόξενο Σταθόπουλο. Έπειτα, οργάνωσαν μία «ανασκαφική» επιχείρηση στα ερείπια του Αγίου Νικολάου, που είχαν σχηματίσει έναν πελώριο και ασταθή όγκο ύψους 8 μέτρων. Από εκεί ανέσυραν 50 μικρές και 15 μεγάλες εικόνες, μεταξύ των οποίων εκείνες του Χριστού Παντοκράτορα, της Παναγίας Οδηγήτριας και της Αγίας Αικατερίνης, αγιογραφημένες από τον Μιχαήλ Δαμασκηνό, που εργάστηκε τέσσερα χρόνια στην Μεσσήνα (μεταξύ 1569 και 1573). Από το τραγικό ρημαδιό έβγαλαν επίσης ιερά σκεύη της Αγίας Τράπεζας, καθώς και κολυμβήθρες, καντηλέρια, μια ιερατική στολή κεντημένη με ασημένια κλωστή κι έναν βαρύ σταυρό μεγάλης τέχνης και αξίας. Όλα αυτά τα παρέδωσε ο πλοίαρχος Ζώτος στην Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος, στα γραφεία της οποίας στεγαζόταν το Μουσείο της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας (κατόπιν Βυζαντινό).

Το Βυζαντινό Μουσείο ιδρύθηκε το 1914. Το διοικούσε μία Εφορευτική Επιτροπή με επικεφαλής τον πρίγκιπα Νικόλαο και διευθυντή τον καθηγητή Αδαμάντιο Αδαμαντίου. Στην συγκέντρωση της Εφορευτικής Επιτροπής, στις 11 Μαρτίου 1915, ο Αδαμάντιος Αδαμαντίου ενημέρωσε τα άλλα μέλη ότι στον ναύσταθμο της Σαλαμίνας φυλάσσεται συλλογή σημαντικών εικόνων, μεταξύ των οποίων και του Αγίου Νικολάου της

Μεσσήνας. Ο Αδαμαντίου κατέγραψε 44 μεγάλες εικόνες και 7 μικρές, δύο κολυμβήθρες και κομμάτια από ένα γλυπτό από ξύλινο εικονοστάσι. Η Εφορευτική Επιτροπή ζήτησε από τον Υπουργό Ναυτικών να περιέλθουν οι εικόνες στο Βυζαντινό Μουσείο. Το 1915 αποφασίστηκε η συντήρηση των εικόνων, την οποία έκανε ο συντηρητής Μιχάλης Σιγάλας, και έτσι δημιουργήθηκε το πρώτο εργαστήριο συντήρησης του Βυζαντινού Μουσείου. Το 1916, με την αναφορά και του προέδρου της Επιτροπής πρίγκιπα Νικολάου, οι εικόνες αποτέλεσαν μέρος των συλλογών του Βυζαντινού Μουσείου.

Αυτή είναι η περιπετειώδης ιστορία των εικόνων που εκτέθηκαν μετά από 104 χρόνια στον χώρο από όπου προήλθαν.

Η έκθεση στην Μεσσήνα, με τίτλο *Immagine e scrittura*, άνοιξε στις 23 Μαρτίου με την παρουσία όλου του πνευματικού κόσμου της πόλης και των μελών της Ελληνικής Κοινότητας. Έκλεισε στις 26 Μαΐου και μεταφέρθηκε στο Παλάτι του Παλέρμο, όπου εγκαινιάστηκε στις 7 Ιουνίου για να μείνει ανοιχτή μέχρι τις 25 Αυγούστου.

Με την ευκαιρία της έκθεσης οι ιταλικές εφημερίδες έγραψαν:

«Το νήμα της μνήμης με την Ελλάδα» *Gazzetta del Sud*

«Οι ελληνικές εικόνες επιστρέφουν στην Ελλάδα»

«Από την Αθήνα στην Μεσσήνα. Οι βυζαντινές εικόνες επιστρέφουν στο σπίτι τους» *Corriere della Sera*

Για μένα ήταν μια πολύ σημαντική ευκαιρία να γνωρίσω αυτόν τον εικονογραφικό πλούτο, να έλθω σε επαφή με Έλληνες της Μεσσήνας, αυτής της πανάρχαιας ελληνικής πόλης, να γνωρίσω τους επιστήμονες του Ινστιτούτου Lavagnini και την

καθηγήτρια, φιλόλογο, βυζαντινολόγο Renata Lavagnini, κόρη του Bruno Lavagnini (Ιταλός ελληνιστής και φιλόλογος, καθηγητής Ελληνικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο του Παλέρμο, υπήρξε διευθυντής στο Ιταλικό Μορφωτικό Ινστιτούτο Αθηνών, επίτιμος διδάκτωρ Πανεπιστημίου Αθηνών, 1891-1992).

Η βραδιά των εγκαινίων ήταν υπέροχη στο Περιφερειακό Μουσείο της πόλης, τόσο κόσμο δεν έχω ξαναδεί σε εγκαίνια έκθεσης, την οποία τελικά επισκέφθηκαν 40.000 επισκέπτες. Εκείνο το βράδυ, έμεινε ανοιχτή μέχρι τα μεσάνυχτα και στην αυλή συναντηθήκαμε όλοι οι Έλληνες και οι ελληνικής καταγωγής παρευρισκόμενοι: ο καθηγητής Δανιήλ Μακρής, γραμματέας της Ελληνικής Κοινότητας του Στενού, ο καθηγητής Ιωάννης Κορίνθιος του Πανεπιστημίου της Νάπολης, ο οποίος την επόμενη ημέρα των εγκαινίων παρουσίασε στο Μουσείο το βιβλίο του *Η ιστορία των Ελλήνων της Νάπολης και της Νοτίου Ιταλίας*, ο Salvatore Dieni Γκρεκάνος, καθηγητής από την «ελληνόφωνη» Μπόβα Μαρίνα, τον οποίο με πολλή χαρά και συγκίνηση ξαναείδα, αφού έχουμε συνεργαστεί τόσες φορές μετά από εκείνη την πρώτη συνάντηση του 1994, καθώς και άλλα μέλη της Ελληνικής Κοινότητας. Βέβαια, και το επιτελείο του Βυζαντινού Μουσείου με την κυρία Λαζαρίδου, την διευθύντρια, επικεφαλής.

Μιλήσαμε για την περίφημη μονή του Σωτήρα (San Salvatore) που ιδρύθηκε επί Νορμανδών (επί Ρογήρου Β') μεταξύ 1122 και 1132. Υπήρξε σπουδαίο αντιγραφείο ελληνικών χειρογράφων και είχε εβδομήντα μονές-μετόχια στην Σικελία και στην Καλαβρία. Τα 177 χειρόγραφα του σώζονται στην Βιβλιοθήκη της πόλης. Μιλήσαμε για τις ελληνικές εκκλησίες, που το 1418 ήταν περίπου πενήντα. Μιλήσαμε για τον λόγιο Κωνσταντίνο Λάσκαρη, που το 1501 άνοιξε στην Μεσσήνα σχολείο ελληνικών με σπουδαίους μαθητές.

Όσο για τα ελληνικά επίθετα στην Μεσσήνα, θέμα που έχει για μένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον, επειδή έχω ασχοληθεί με τα ελληνικά επώνυμα στο Σαλέντο (ανακοίνωση στο 6ο Παγκόσμιο Γλωσσολογικό Συνέδριο στο Κοριλιάνο του Σαλέντο, 6-8 Οκτωβρίου 2005) ηχούν πολύ ωραία στο ελληνικό αυτί: Costa, Crisafi, Papandrea, Papalia, Macri, Cannavo, Cannata, Calamara, Scopeliti, Micali...

Αλλά υπάρχουν και τα παρεπόμενα. Η εκκλησία του Αγίου Νικολάου, που χτίστηκε το 1686 στην σημερινή Via Garibaldi, μετά τον σεισμό του 1908 δεν ανοικοδομήθηκε είτε από αδιαφορία, όπως λέει ο καθηγητής Δανιήλ Μακρής, είτε από δόλο, είτε από πιέσεις. Έτσι, οδηγήθηκε στην λήθη ή σε μία ασθενή και φευγαλέα μνήμη.

Η κατάσταση είναι αρκετά θλιβερή. Ο πατήρ Αλέξιος λειτουργεί σε αίθουσα των Προτεσταντών, ενώ ο ελληνικής καταγωγής Ουνίτης παπάς Αντώνιος διαθέτει την εκκλησία των Αγίων Αναργύρων! Το 2012, ο Θεσσαλονικιός κύριος Κουρίδης, φοιτητής κάποτε στην Μεσσήνα, δώρισε ένα εκκλησάκι-προσκυνητάρι, που τοποθετήθηκε στην θέση όπου βρισκόταν ο Άγιος Νικόλαος, στον Δημοτικό Κήπο. Σύμφωνα με τον καθηγητή Μακρή, γίνονται διαβουλεύσεις για την στέγαση της ορθόδοξης εκκλησίας.

Η Ελληνική Κοινότητα του Στενού, δηλαδή του πορθμού της Μεσσήνας, προσπαθεί να ξαναζωντανέψει τον ελληνικό πολιτισμό στην Μεσσήνα. Δύσκολοι καιροί.

Ευτυχής πάντως όποιος ταξιδέψει αυτό το καλοκαίρι στο Παλέρμο, πρωτεύουσα της Σικελίας, και δει την Έκθεση.

Ο Παντοκράτορας, η Οδηγήτρια και (κάτω) η Αγία Αικατερίνη, τρεις φορητές εικόνες από το χέρι του μεγάλου αγιογράφου Μιχαήλ Δαμασκηνού, ο οποίος εργάστηκε στη Μεσσήνα μεταξύ 1569 και 1573. Και οι τρεις ανασύρθηκαν από τα ερείπια του γκρεμισμένου Αγίου Νικολάου, μετά τον σεισμό του 1908, από το πλήρωμα της «Σφακτηρίας».

Σημείωση: Σχετικά με τον σεισμό του 1908 (μεγέθους 6,7-7,2 της κλίμακας Ρίχτερ, διάρκειας 45''), βρήκαμε μερικά πρόσθετα στοιχεία στην Ιστοσελίδα του Γεωδίφη, όπου υπάρχει κι ένα βίντεο διάρκειας 5'22'' για την σικελική πόλη πριν και μετά τον σεισμό. Θα τα βρείτε στο:
<http://www.geodifhs.com/2/post/2011/01/-1908.html>